

ЦЕРКОВНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 719:27-523]:342«190/191»(045)

Н.М. СЕНЧЕНКО

Охорона церковних пам'яток на початку XX ст.: досвід законотворчих дискусій

У статті подано детальний аналіз критичних зауважень на дискусійні положення законопроекту «Положення про охорону старожитностей». З'ясовано основні проблеми законотворчого процесу у галузі охорони історико-культурної спадщини, зокрема, церковних пам'яток на початку XX ст.

Ключові слова: законодавча база, охорона пам'яток, Синод, церковні пам'ятки, робочі комісії, дискусійні положення, місцеві комітети.

В умовах частих змін форм власності при нестабільній соціально-економічній ситуації в Україні неминуче загострюється проблема збереження історико-культурної спадщини та необхідності вдосконалення відповідної законодавчої бази. Сьогодні історичний досвід охорони церковних пам'яток, що становлять значну частину культурної спадщини, набуває особливого значення з причин тотожності проблем, що виникали у цій галузі в минулому.

На початку XX ст. продовжувався процес становлення законодавчої бази охорони пам'яток [1]. Значно ускладнювали законотворчий процес належність пам'яток різним міністерствам, невизначеність майнових відношень, відсутність досвідчених фахівців, неузгодженість дій державних, наукових і громадських інституцій. З метою вирішення назрілих проблем наприкінці 1904 р. спеціальній комісії доручено переглянути чинні законодавчі акти з охорони пам'яток і надати свої пропозиції [2]. У 1905 р. цією комісією підготовлено черговий варіант «Основних положень» з охорони пам'яток [3], проте він не був реалізований. У 1908 р. комісія відновила свою роботу й у 1909 р., після врахування зауважень, розробила основні поло-

ження нового законодавства з охорони пам'яток. Результатом цієї роботи став внесений у 1911 р. на розгляд Державної Думи проект «Положення про охорону старожитностей», що викликав гострі дискусії серед наукової і творчої інтелігенції [4]. Згідно законопроекту, охорона пам'яток покладалася на Комітет з охорони старожитностей при Міністерстві внутрішніх справ, до складу якого планували включити представників духовного відомства. Представництво наукової спільноти було значно обмежено у порівнянні з попередніми законопроектами. Як наслідок – на законопроект надійшло безліч зауважень від наукових і громадських інституцій [5]. Майже всі критичні зауваження стосувалися положення про законодавче закріплення відомчої приналежності пам'яток. Особливо гострі дискусії викликала позиція щодо місця церковних пам'яток і їх підпорядкованість духовному відомству.

Детально розглянувши «Положення про охорону старожитностей» на загальних зборах 28 грудня 1911 р. за ст.ст. (10 січня 1912 р. за н.ст.) Всеросійський з'їзд художників доручив спеціально обраній ним комісії підготувати пояснювальну записку до урядового законопроекту стосовно пам'яток, що перебували у віданні св. Синоду. У документі зазначалося, що старожитності, перш за все, мають художню цінність, тому, на їх думку, було б справедливо, щоб охороною їх займалися діячі мистецтва й науки а також особи, віддані своїй справі. Представництво ж мистецької спільноти у проєктованому комітеті – мізерне, наукової – недостатньо. Статті 2 і 21 законопроекту узаконювали особливий порядок охорони пам'яток старовини і творів мистецтва, що знаходилися в підпорядкуванні св. Синоду з причин їх особливого церковно-службового призначення. Надання нефаківцям права охорони цих предметів, на думку авторів пояснювальної записки, може призвести до негативних наслідків. Недостатня кількість компетентних осіб на місцях не виключала можливості наявності фахівців у складі тих єпархіальних комітетів, до яких відсилав законопроект. Проте, з різних причин, пропонувалося не виключати церковні пам'ятки, що знаходилися в підпорядкуванні св. Синоду із загального порядку їх охорони. Представникам Синоду надавалося право приймати участь в діяльності комітету у вирішенні тих питань, що стосувалися їх відомства, чим, як вважали автори записки, забезпечувалося релігійне значення пам'яток. Учасники з'їзду критично оцінили мізерність фінансування охоронної справи, розцінивши відповідні положення проєкту як «фальшиву декорацію охорони пам'яток».

Критичні зауваження стосувалися також статей 11 та 24 законопроекту, згідно яких уся регулююча й адміністративна діяльність знаходилася у віданні центрального Комітету. Місцеві комітети були лише виконавцями їх розпоряджень. Таке рішення було виправданим з позицій відсутності

фахівців у складі місцевих комітетів. Однак, викликала сумніви можливість центрального комітету повною мірою здійснювати контроль за роботою місцевих комітетів, враховуючи обсяг своїх повноважень. Окрім того, надане центральному комітету право розробляти плани реставрації та складати кошториси витрат реально не могли бути реалізовані з наступних причин: 1) до складу Комітету планувалося включити недостатню кількість фахівців, які у змозі виконувати такі завдання; 2) розробка кошторисів витрат неможлива без обізнаності з місцевими умовами, які повною мірою можуть надаватися лише місцевими комітетами, що потребує немало часу. Саме тому, на думку авторів доповідної записки, законопроект виправдано у окремих випадках надавав право ремонту місцевим комітетам.

Для плідної співпраці центрального та місцевих комітетів, з'їзд художників пропонував установити між ними постійний зв'язок через введення нової посади – ревізорів з числа осіб, компетентних у історико-археологічній або художній галузі. Їх участь сприяла б започаткуванню органів опіки та виявленню компетентних осіб у даній галузі на місцях.

Викликала дискусію стаття 27 законопроекту, згідно якої в усіх випадках реєстрації церков, каплиць, предметів церковної старовини вимагалася згода св. Синоду. На думку учасників з'їзду, реєстрація пам'ятки встановлювала важливість її з точки зору художньої або наукової цінності, не знижуючи предмет, а, отже, згода духовного відомства вважалася необов'язковою. Крім того, законопроект не враховував недостатню кількість осіб, яких планували залучити до охорони старожитностей, оскільки кількість архівних комісій і єпархіальних комітетів була досить обмеженою [6].

На проект Положення про охорону старожитностей надійшли зауваження і від утвореної 25 квітня (8 травня за н.ст.) 1911 р. комісії Імператорської Академії мистецтв з метою вирішення дискусійних питань та надання своїх пропозицій. Комісія відзначила недостатню відповідність законопроекту меті охорони пам'яток. Оскільки, новий проект передбачав зосередження пам'яткоохоронної справи на місцях, відповідно цей напрям діяльності повинен бути визнаним головним, і, як наслідок, детально розроблений у Положенні. Однак 3-й розділ Положення «Про місцеві заклади» обмежувався лише залученням до цієї справи єпархіальних комітетів, архівних комісій, учених товариств тощо, вважаючи цю справу другорядною. Для пам'яткоохоронної справи, згідно Положення, місцевим закладам виділялося лише 500 руб. Враховуючи обсяг запланованих робіт, що покладалися на місцеві заклади, зазначена сума була чисто символічною. Крім того, комісія звернула увагу на некомпетентність самих членів місцевих установ і підкреслювала необхідність забезпечення їх фахівцями з художньою осві-

тою або аматорами, що проявили себе у даній галузі й у змозі проводити пам'яткоохоронну роботу на належному рівні.

Як зазначала комісія, Положення ставило питання збереження пам'яток архітектури, скульптури, живопису, пам'яток первісної старовини, актів і рукописів на адміністративно-археологічну основу, ігноруючи, що ці пам'ятки були творами архітекторів, скульпторів, художників, а участь таких фахівців (окрім архівних комісій) до справи нагляду за місцевими старожитностями Положенням не передбачалася. Отже, пам'ятки будуть і далі руйнуватися або перероблятися через відсутність досвідчених архітекторів чи художників. Детально проаналізувавши Положення, комісія дійшла висновку про формальність підходу його авторів до важливих пам'яткоохоронних проблем та неможливість його практичного використання [7].

Критичні зауваження на проект Положення надійшли і від Імператорського Московського археологічного товариства (далі – ІМАТ). У першу чергу, вони стосувалися стаття 4, якою передбачалося створення центрального органу охорони старожитностей – комітету, що мав об'єднати всі пам'яткоохоронні заклади та місцеві установи. До складу такого комітету (ст. 5) планувалося включити: голову; 6 представників наукових закладів; 7 членів за призначенням МВС; 5 – від св. Синоду; 2 – від Міністерства народної освіти; 5 – від інших міністерств; 1 представник мав бути обраний всеросійським археологічним з'їздом; 1 – обласним археологічним з'їздом. Загалом до комітету планували включити: 8 членів від наукових установ; 19 чиновників і жодного представника від місцевих установ.

Критичні зауваження стосувалися і якісного складу місцевих установ з охорони пам'яток, де наукові кадри були представлені мінімальною кількістю. Законопроектом (ст. 2) пропонувалося віднести церковні пам'ятки до особливої підгрупи. Погоджуючись з тим, що до цієї підгрупи можна включити особливо шановані ікони, церковне начиння, облачення тощо, ІМАТ виступав проти включення до цієї статті церков і каплиць.

Піддано критиці також положення про те, що нагляд за збереженістю пам'яток (ст. 3) здійснює МВС, губернатори та місцева поліція. Однак, такий склад не міг повною мірою забезпечити виконання цих функцій. Правильним рішенням було б, на думку членів ІМАТ, наділити відповідними повноваженнями достатньо незалежну організацію з охорони пам'яток – як це відзначалося у проекті законоположення, підготовленого ІМАТ.

Згідно законопроекту пам'яткоохоронна діяльність місцевих органів полягала у здійсненні реєстраційної роботи з певними обмеженнями (ст. 25 і 27). Можливість самостійної роботи маже відсутня (ст. 24). Весь комплекс робіт з реставрації, ремонту пам'яток зосереджено у віданні комітету. На

думку ІМАТ, централізація охорони пам'яток негативно позначиться на їх стані. Крім того, такий обсяг робіт (ст. 11), особливо на місцях, неможливо забезпечити силами даного комітету, що складався з представників відомств і установ, для яких ці обов'язки були другорядними і за які вони не отримували винагороду. Викликав сумніви і порядок розроблення планів реставрації пам'яток і кошториси витрат для їх проведення. Такі роботи повинні виконуватися досвідченими фахівцями за дорученням комітету.

Піддано критиці ІМАТ і положення про порядок прийняття рішень: достатньо одному представнику відомства не погодитися навіть з однією постановою комітету, щоб рішення не було прийнято, однак представники наукових кіл такими правами не наділені. Це призведе до зволікань і, як наслідок – до втрати пам'яток, а також дає підстави сумніватися, що пам'ятки будуть захищені від зазіхань на них з боку зацікавлених відомств. Недієздатність проекту підтверджували й сумніви, що члени Комітету дійсно будуть науковцями, або особами підготовленими для цієї діяльності, а не чиновниками. Піддано критиці також положення проекту про те, що пам'ятки, особливо архітектури, були переважно церковними, тому обов'язки з їх охорони покладалися на церковно-археологічні комітети (примітка до ст. 21), що знаходилися у залежності від єпархіального керівництва. Звинувачення у знищенні та спотворенні церковних пам'яток були адресовані тим особам, які відповідали за їх збереження. Часто зустрічалися випадки розпродажу речей церковного вжитку, знищення давніх храмів для будівництва нових або їх перебудови, обмін давніх і цінних ікон на нові, заміни цінних за своїх художнім змістом іконостасів на нові тощо. Звіти археологічних товариств і установ свідчать про те, що боротьба за збереження старожитностей проводилася, головним чином, з тими установами і особами, у підпорядкуванні яких перебувала церковна старовина.

У примітці до статті 27 законопроекту була заявлена необхідність отримання згоди духовного відомства для реєстрації церков і каплиць. ІМАТ вважав цю вимогу необґрунтованою, тому що реєстрація пам'яток не знищувала їх, а лише обмежувала право самовільно перебудовувати, ламати, ремонтувати і стосувалася лише археологічних наукових і художніх питань, у чому духовне відомство не могло бути компетентним.

Отже, головними недоліками законопроекту ІМАТ виділило наступні: централізація влади, що знищує самостійність місцевих органів; запропонований до створення комітет переймає на себе функції виконавчого органу, замість того, щоб спрямовувати і контролювати діяльність місцевих установ; 2) неможливість виконання усіх покладених на комітет обов'язків; 3) утворення центрального комітету з переважним представництвом відомств

порівняно з представниками науки не може бути визнаним авторитетним у вирішення наукових завдань; 4) повне ігнорування вже існуючих на той час незалежних наукових товариств і установ; надмірне обмеження прав і обов'язків місцевих органів; 5) намагання передати охорону пам'яток на місцях духовному відомству; 6) законопроектом не передбачалася охорона художніх й історичних пам'яток. На думку ІМАТ, у такій редакції законопроект лише погіршить стан справ пам'яткоохоронній галузі [8].

Замість цього ІМАТ опублікувало свій варіант проекту «Закону про охорону пам'яток старовини в Росії», у якому, між іншим, пропонувалося встановити хронологічну межу для пам'яток, що підлягали державній охороні до половини XIX ст. Основна робота щодо охорони пам'яток доручалася вечним товариствам, які очолювали археологічні округи. Наголошувалося на неприпустимості вивезення пам'яток за кордон. Церковні пам'ятки підлягали дії закону у загальному порядку, виключаючи їх особливий статус. Однак цей проект не дістав подальшого розвитку [9].

Важливу подією, що свідчить про появу принципово нового погляду на охорону старожитностей, стало заснування в 1909 р. Товариства захисту і збереження в Росії пам'яток мистецтва і старовини. Якщо раніше при визначенні цінності пам'ятки розглядалася головне її історична цінність, то тепер порушувалося питання про її художнє та побутове значення. Члени Товариства домоглися від св. Синоду згоди на Всеросійський «кружечний» збір коштів (1911 р.), які використовували для реставрації, охорони, реєстрації, фіксації пам'яток, проведення виставок тощо [10]. На думку членів Товариства, справа охорони пам'яток старовини може бути плідною завдяки створенню місцевих органів, які зможуть виконувати поточні завдання: поїздки на місця, реєстрацію пам'яток старовини, нагляд за їх ремонтом, доведення до відома центрального органу про порушення правил їх охорони та навмисного або ненавмисного пошкодження. Діяльність місцевих органів повинна здійснюватися шляхом постійних зв'язків із центральним комітетом. Кількість уповноважених осіб може бути обмежена до 10, відповідно до поділу держави на археологічні чи університетські округи. Запропонований проект такого закладу не передбачав, встановлюючи місцевий нагляд лише за посередництвом не підлеглих центральному комітету єпархіальних або архівних установ, причому тільки за їх згодою або через влаштовані комітетом випадкові опікунства, що добровільно будуть виконувати ці обов'язки (ст. 21 и 23). Не варто чекати від осіб й установ, не підпорядкованих центральному комітету, належного виконання поставлених завдань за занадто малу грошову винагороду. Товариство було впевнено, що без встановлення особливого і спеціального нагляду будь-який закон про охорону вітчизняної старовини повинен бути визнаний таким, що не відповідає вимогам.

Товариство захисту і збереження в Росії пам'яток мистецтва і старовини висловило свої сумніви і щодо складу центрального комітету, який не відповідав поставленим перед ним завданням. Представників різних відомств передбачалося залучити 13, осіб «вільних професій» – 5. Отже, фахівці могли мати лише дорадчий голос. Натомість Товариство пропонувало обмежити обов'язкову участь представників відомств тільки тими справами, які стосуються саме предметів їх відомств, а в якості постійних членів залучити до складу комітету лише по одному представнику від: 1) Академії мистецтв; 2) Академії наук; 3) ІАК; 4) всеросійського археологічного з'їзду; 5) Комітету опіки російською іконою; 6) технічно-будівельного комітету при Міністерстві внутрішніх справ. Такий склад центрального органу, що включатиме у себе 12 осіб, на думку Товариства, міг би достатньо цілеспрямовано виконувати покладені на комітет обов'язки. Такий склад повинен задовольнити й бюрократичну позицію. Адже, відповідно до законопроекту, постанови комітету набирають силу тільки після затвердження МВС, а до участі у тій кількості справ, які він повинен вирішувати, будуть обов'язково включені представники св. Синоду, Державного контролю, міністерств фінансів та юстиції як відомств найбільш зацікавлених у вирішенні багатьох питань, що знаходяться у межах компетенції комітету.

Товариство наполягало на підпорядкуванні комітету всіх місцевих, особливо церковно-епархіальних, установ з питань охорони старожитностей. Синод вважав, що кращими охоронцями старовини є епархіальні установи, однак члени Товариства з цим не погоджувалися.

Статті 1, 27 і 29 законопроекту до числа старожитностей, що підлягали особливій охороні та реставрації, відносили церкви і каплиці, побудовані до 1725 р. На думку Товариства, зазначена хронологічна межа була необґрунтованою. Замість цього пропонувалося застосовувати охоронні заходи до всіх творів архітектури, що існують не менше 50 років. Окрім того, серед недоліків законопроекту Товариство вважає необхідним відмітити наступний: право вирішення усіх питань з охорони церковних пам'яток законопроект пропонував надати виключно православному епархіальному керівництву. Таким чином, поза увагою залишалися культові пам'ятки інших віросповідань (примітка до ст. 21, ст. 27).

Висловлені зауваження, на думку Товариства, приводять до висновку про необхідність доопрацювання даного законопроекту або його повного відхилення. Також назріла проблема сконцентрувати як усі питання даного законопроекту, так й інші, пов'язані з пам'яткоохоронними проблемами в руках єдиного потужного центрального органу [11].

Свої критичні зауваження до законопроекту висловив і голова Комісії з опису синодального архіву акад. О.І. Соболевський. На його думку, міністер-

ський законопроект зазнав значних змін після опрацювання його думською комісією під головуванням члена Державної Думи Є.П. Ковалевського. Комісія звітувала, що розглядала законопроект на своїх засіданнях 9 і 19 квітня і 3 травня 1912 р. у присутності представників різних відомств, у т.ч. начальника бібліотеки й архіву св. Синоду К.Я. Здравомислова. Насправді, його запросили тільки на одне засідання (19 квітня), коли більша частина документу була змінена й будь-які заперечення вже не приймалися.

Загальновідомо, що значна кількість старожитностей належать до церковних пам'яток. Поруч із храмами православна церква зберегла безліч різноманітних за віком і науковим значенням церковних предметів, переважна більшість яких знаходилися у храмах, монастирях, церковних ризницях і в спеціальних давньосховищах відомства православного віросповідання. Останні почали створюватися з 1865 р. Поруч із ними у єпархіях започатковувалися спеціальні церковно-археологічні товариства із власними науковими виданнями. І церковні давньосховища, і товариства, і видання існували переважно за рахунок місцевих єпархіальних коштів і внесків своїх членів без державної фінансової підтримки. Православна церква зберегла значну кількість ікон, храмів, писемних пам'яток, у т.ч. й унікальні бібліотеки.

Думська комісія інформувала членів Державної Думи, що пам'ятки церковної архітектури через відсутність належного нагляду та своєчасного ремонту приходять до занепаду, що загрожує їх безпеці, й для їх реставрації потрібні величезні суми. Ні відомство православного віросповідання, ні св. Синод у доповіді думській комісії не згадувалися, проте чітко звучить звинувачення церкви у недбалому ставленні до пам'яток старовини. Однак, на думку О.І. Соболевського, думська комісія плутає ремонт із реставрацією. Випадки пошкодження пам'яток під час реставрації відомими спеціалістами були частими, і тепер багато учених виступають проти реставрації, допускаючи лише необхідні лагодження. Однак були випадки реставрації, в результаті якої існувала небезпека руйнування пам'яток церковної архітектури. Як зазначає О.І. Соболевський, усе сказане про реставрацію, мабуть, невідомо думській комісії. Проте, існують помилкові чутки, що церква не вміє зберігати свої старожитності, що пам'ятки з храмів і ризниць викидаються, продаються, розпорошуються. Звичайно, не виключаються поодинокі випадки. Проте, вони відомі і стосувалися незначних за своєю науковою цінністю предметів. Сказане вище про охорону православною церквою різноманітних пам'яток старовини, повинно мати значення для членів Державної Думи, адже вони приймають відповідні рішення щодо охорони церковних пам'яток, проте, думська комісія про це навіть не згадує. Отже, складається враження, що церква взагалі не приймає участі у справі охорони пам'яток.

Порівняння думського і міністерського законопроектів дає можливість чітко прослідкувати послідовність обмеження участі православної церкви у подальшій охороні своїх пам'яток. У міністерському законопроекті представникам відомства православного віросповідання надавалося 3 місця у Комітеті з охорони старожитностей. Думський законопроект представника духовного відомства у складі Комітету з охорони старожитностей не передбачав. До роботи Комітету допускався лише спеціаліст із церковної археології, уповноважений св. Синодом нарівні з фахівцями з архітектури, живопису, ліпки, які призначалися Академією мистецтв. Комісія, мабуть, вважала, що будь-який спеціаліст із архітектури, живопису, ліпки неодмінно обізнаний і з археологією.

Міністерський законопроект (у примітці до статті 21 стосовно місцевих установ з охорони старожитностей) передбачав у «випадку, якщо старожитності губернії мали переважно церковний характер, Комітет з охорони старожитностей, перш за все, виходить з пропозицією прийняти на себе обов'язки з охорони місцевих пам'яток до місцевого єпархіального історико-археологічного комітету або подібного йому закладу духовного відомства» [12]. У Думському законопроекті (ст. 22) така примітка відсутня. Таким чином, комітет отримував право обирати установу для охорони церковних пам'яток на власний розсуд.

У своїх зауваженнях акад. О.І. Соболевський не тільки відстоював право православної церкви приймати участь в охороні церковних старожитностей, але й намагався попередити ті непорозуміння, які можуть виникнути під час впровадження думського законопроекту.

Якщо вже тепер керівництво православної церкви нерідко ніяковіє і обурюється натиском вчених і невчених археологів, котрі вимагають їх уваги до усіх своїх заяв, то що буде тоді, коли «спеціалісти» із живопису та інші відчують себе господарями <...> і почнуть хазайнувати по-своєму в храмах і ризницях? [13].

Проект Положення 1911 року неодноразово доопрацьовувався. Останній варіант (1913 р.) відрізнявся від попередніх значно збільшеним асигнуванням на охорону пам'яток. Церковні пам'ятки виключалися з особливо-го порядку реєстрації та охорони і підлягали загальним правилам. Згідно нового проекту Положення, термін, що надавав право ставити пам'ятки на державну охорону міг коригуватися «у невідкладних випадках, і при умовах, що загрожують цілісності й безпеці самої пам'ятки, на церкви і каплиці, споруджені і після 1725 року» [14]. Це положення надавало можливість брати під охорону й нецерковні пам'ятки у разі, якщо їм загрожувала будь-яка небезпека. Новий проект Положення врахував пропозиції, що містилися в критичних зауваженнях, однак він так і не був затверджений Державною Думою. Після численних обговорень і узгоджень, котрі тривали кілька років, закон був повернутий на доопрацювання. Перша світова війна пере-

шкодила вирішенню нагальних проблем охорони пам'яток. Окрім того, почали з'являтися повідомлення про випадки їх розкрадання і нищення. Одним із яких є лист генерала О.В. Жиркевича від 2 квітня 1916 р., у якому він висловлював занепокоєння «байдужим ставленням військових і цивільних властей до долі архівів, приватних колекцій, музеїв і бібліотек» і вказував на необхідності «видати в терміновому порядку закон про визнання усіх предметів старовини національною власністю і провести облік всіх без винятку пам'яток старовини» [15].

У 1916 р. Міністерство внутрішніх справ прийняло рішення просити Державну Думу повернути внесений цим-таки міністерством у 1911 р. Законопроект про заходи з охорони пам'яток старовини і передати його на чергове обговорення особливої комісії при Міністерстві внутрішніх справ. 13 вересня 1916 р. імператору Миколі II була представлена доповідна записка «Про необхідність утворення при Міністерстві внутрішніх справ особливої наради для перегляду законопроекту про охорону пам'яток старовини». У грудні 1916 р. нарада розпочала свою діяльність. Однак, її робота була призупинена подіями лютневої революції 1917 р. [16].

Підсумовуючи комплексний аналіз законодавчих дискусій з охорони пам'яток, необхідно окреслити коло проблем, що викликали гостру критику державних установ, громадських організацій, установ духовного відомства, наукових товариств, окремих науковців й аматорів і перешкоджали дійти згоди у законодавчій діяльності з охорони пам'яток: відсутність чітких та загальноприйнятих принципів і критеріїв оцінки пам'яток, зокрема – церковних; особливий статус і порядок реєстрації й охорони церковних пам'яток; їх відомча приналежність; мізерне фінансування, що виділялося на охорону пам'яток; не виважений склад Комітету з охорони старожитностей; відсутність досвідчених фахівців; невідповідність структури місцевих закладів охорони поставленим завданням; відсутність чіткої схеми взаємодії місцевих закладів охорони та центрального комітету; невизначеність майнових відношень; неузгодженість дій державних, громадських і наукових інституцій; відсутність належної аргументованості верхньої хронологічної межі пам'яток, що підлягали охороні. Всі ці питання не втратили своєї актуальності й сьогодні. Врахування історичних реалій та освоєння накопиченого досвіду надасть можливість уникнути багатьох помилок у процесі формування політики держави в галузі охорони історико-культурної спадщини.

Джерела та література

1. Зосимовский З. Наше строительное законодательство // Строитель. – 1900. – № 1–2. – С. 41–48.
2. Інститут історії матеріальної культури РАН (далі – ІМК РАН), ф. 1284, оп. 186, спр. 11; Російський державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 747, оп. 1, спр. 148; Гидони А.И.

- Законодательная охрана памятников старины и произведений искусства (по поводу правительственного законопроекта «Об охране древностей») // Зодчий. – 1912. – № 12. – С. 111–114.
3. РДА, ф. 747, оп. 1, спр. 148.
 4. Материалы по вопросу о сохранении древних памятников, собранные Императорским Московским археологическим обществом. – М., 1911. – 62 с.
 5. ИМК РАН, ф. 789, оп. 13, спр. 197; ф. 814, оп. 1, спр. 78; ф. 1278, оп. 2, спр. 3566; спр. 3567; оп. 5, спр. 628; оп. 6, спр. 94.
 6. Из «Объяснительной записки к правительственному законопроекту «Об охране древностей» всероссийского Съезда художников» по поводу охраны памятников старины, находящихся в ведении св. Синода / Охрана памятников истории и культуры в России. XVIII – начало XX вв. Сборник документов. – М., 1978. – док. № 88.
 7. Из замечания Комиссии Академии художеств на проект Положения об охране древностей / Охрана памятников истории и культуры в России. XVIII – начало XX вв. Сборник документов. – М., 1978. – док. № 90.
 8. Из замечаний ИМАО на проект Положения об охране древностей / Охрана памятников истории и культуры в России. XVIII – начало XX вв. Сборник документов. – М., 1978. – док. № 91.
 9. Охрана культурного наследия России. XVII–XX вв. – М. : Весь мир, 2000. – С. 289–304.
 10. Архитектурно-художественный еженедельник. – 1915. – № 3–4. – С. 106–408; Известия императорской Археологической Комиссии. Прибавление к № 42. – 1911. – С. 40–44; Известия императорской Археологической Комиссии. Прибавление к № 57. – 1915. – С. 5–6; О деятельности Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины // Голос минувшего. – 1913. – № 4. – С. 287–289; Рудаков В. Охрана памятников старины // Исторический вестник. – 1912. – Вып. 7. – С. 305–310.
 11. Из замечаний Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины на проект Положения об охране древностей / Охрана памятников истории и культуры в России. XVIII – начало XX вв. Сборник документов. – М., 1978. – Док. № 92.
 12. Церковные ведомости. Прибавление к № 23. – 1912. – С. 946.
 13. Там само, С. 947.
 14. Дьячков А.Н. Живое прошлое. – М., 1999. – С. 86.
 15. Там само, С. 89.
 16. ИМК РАН, ф.1284, оп. 241, спр. 133.

Сенченко Н.Н. Охрана церковных памятников в начале XX в.: опыт законодательских дискуссий

В статье представлен детальный анализ критических замечаний на дискуссионные положения законопроекта «Положение об охране древностей». Выявлены основные проблемы законодательного процесса в области охраны историко-культурного наследия, в т.ч. церковных памятников, в начале XX в.

Ключевые слова: законодательная база, охрана памятников, Синод, церковные памятники, рабочие комиссии, дискуссионные положения, местные комитеты.

Senchenko N.M. The protection of ecclesiastical monuments in the early twentieth century: the experience of the legislative discussions

The article presents a detailed analysis of critical comments on controversial provisions of the draft «Regulations for the Protection of Antiquities». There were considered the main problems of the legislative process in the field of protection of historical and cultural heritage, particularly ecclesiastical buildings in the early twentieth century.

Key words: legislative base, protection of monuments, Synod, church monuments, working Committee, discussion the provisions, local committees.